КОГНИТИВНИ И КУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА ИНТИМНАТА КОМУНИКАЦИЯ И СЕКСУАЛНОТО НАСИЛИЕ

Николай Димитров,
Софийски университет „Св. Кл. Охридски", n_dimitrov@phls.uni-sofia.bg

Резюме:
Настоящата статия разглежда социалнопсихологическите механизми, които обуславят неяснотата и разминаванията в комуникацията, свързана със сексуалното съгласие. Изхождайки от разбирането за диадичната природа на сексуалното взаимодействие, се анализира как когнитивните изкривявания, социалните скриптове и културните стереотипи влияят върху възприемането на съгласието и отказа. Особено внимание се отделя на феномени като сексуалната свръхинтерпретация, ефекта на физиологичната възбуда и ролята на „мотивираната когниция". Представени са емпирични данни, които показват, че погрешното тълкуване на комуникативни сигнали може да доведе до насилствени поведения, дори без злонамерен умисъл. Обсъждат се и социокултурни фактори – вярата в справедливия свят, обективизацията на жените и нормализиращите митове за изнасилването – които поддържат виктимизиращи нагласи и възпрепятстват ефективната превенция. Статията подчертава нуждата от научно обосновано сексуално образование, което да акцентира върху комуникативната яснота, етичните граници и социалната отговорност в интимните взаимоотношения.
Ключови думи: *сексуално съгласие, сексуално насилие, стереотипи*

COGNITIVE AND CULTURAL ASPECTS OF INTIMATE COMMUNICATION AND SEXUAL VIOLENCE

Nikolay Dimitrov
Sofia University "St. Kliment Ohridski", n_dimitrov@phls.uni-sofia.bg

Abstract:
This article examines the social-psychological mechanisms that underlie the ambiguity and miscommunication surrounding sexual consent. Drawing on the understanding of the dyadic nature of sexual interaction, it analyzes how cognitive distortions, social scripts, and cultural stereotypes influence the perception of consent and refusal. Special attention is given to phenomena such as sexual overperception, the effect of physiological arousal, and the role of motivated cognition. Empirical evidence is presented to demonstrate that the misinterpretation of communicative signals can lead to coercive behaviors, even in the absence of malicious intent. The discussion also addresses

sociocultural factors – belief in a just world, the objectification of women, and the normalization of rape myths – that sustain victim-blaming attitudes and hinder effective prevention. The article highlights the need for scientifically grounded sexual education that emphasizes communicative clarity, ethical boundaries, and social responsibility in intimate relationships.
Keywords: *sexual consent, sexual violence, stereotypes*

ВЪВЕДЕНИЕ

Основна характеристика на човешката сексуалност е нейната фундаментално комуникативна и релационна същност. Въпреки биологичната си основа, свързана с репродукцията, при хората сексуалното поведение се превръща в уникално социокултурно и междуличностно явление. Неговата диадична природа – фактът, че се осъществява в контекста на взаимоотношение между два субекта – трансформира сексуалността от прост биологичен факт – в сложен диалог. Този диалог не се изчерпва с физическата близост, а включва непрекъснат обмен на вербални и невербални сигнали, споделяне на желания, изява на уязвимост и взаимно разбирателство.

По този начин, половата активност при човека надхвърля своята репродуктивна функция и се превръща в мощно средство за изграждане и поддържане на интимна връзка. Тя става език, чрез който се изразяват привързаност, доверие, нежност и близост. В този процес се създават и укрепват психоемоционални връзки, които оформят идентичността на индивидите и тяхното усещане за принадлежност. Сексуалността става поле, където се преплитат личните истории, социалните норми, културните табута и емоционалните нужди на участниците.

Следователно, човешката сексуална дейност е „био-психо-социален" феномен. Тя е едновременно биологичен импулс, психологически израз на личността, желанията и емоционалния свят, и социален и комуникативен акт, вграден в културни норми и изискващ активно съгласие и взаимоотношение.

Тази многослойна същност прави я изключително чувствителна към динамиката на власт, комуникативните умения и културните ценности, които винаги я опосредстват. Именно затова нейното разбиране е ключово не само за личното благополучие, но и за анализирането на фундаментални социални въпроси като съгласието, насилието и изграждането на здрави взаимоотношения.

Съгласието заслужава внимание и допълнителни изследвания, особено що се отнася до установените стереотипи за значението му, както и начините

на сигнализиране на невербалното съгласие, особено от гледна точка на възможността да не бъде правилно разбрано, във фокуса на изследването и работата с жертви на сексуално насилие.

СЕКСУАЛНИ СИГНАЛИ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА ИМ

Половото поведение и интимните взаимоотношения са обект на стереотипизация и предразсъдъци. Уязвимостта на младите хора в този процес е особено изразена, като често именно те стават жертва на разминавания между кодиране и декодиране на комуникативните послания, особено в ситуации на мнима съпротива – когато единият от партньорите вербализира, комуникира отказ, въпреки желанието си да отговори позитивно на предложението на другия за секс. Съществуващата табуизация на сексуалната терминология и недостатъчната публична дискусия по темата допринасят за задълбочаване на проблемите, независимо от динамичната информационна среда, в която младите индивиди са потопени.

В патриархалната „култура на свенливостта" традицията е мъжете и жените да определят индиректните вербални сигнали (намеците, задевките) като повече индикативни за намеренията и особено – съгласието, както своите, така – и на партньорите. Много е вероятно смислите на индиректните сигнали – и на вербалните, и на невербалните – да са (или поне да се възприемат като) ситуативно специфични. Неясната природа на индиректните сигнали може да подтикне инициатора да потърси и допълнителни маркери от средата, за да се увери, че респондентът фактически се е съгласил. А при разминаване на смислите на първоначално кодираното съобщение и на последващото му декодиране, може да се стигне не само до липса или неправилна координация на взаимодействието, но и до реални проблеми, свързани с принуда или насилие.

Някои изследвания подкрепят подобна хипотеза. Едно такова установява, че участниците – както мъже, така и жени – споделят за различно разбиране на посланията на съпротива, особено когато те са индиректни, което предполага, че разминаването в комуникацията, свързана с отказа, може да доведе до сексуално насилие[1]. Като изследва естествено възникващите недоразбирания при изразяване на сексуален интерес, Антония Аби[2] установява, че подобни недоразбирания са често срещани в общуването между мъже и жени, като чувствително повече жени (72%), в сравнение с мъжете (60%), са споделили, че поне веднъж са имали случка, в която някой от противоположния пол е възприел погрешно

[1] Motley M.T., H. M. Reeder 1995: 355-382

[2] Abbey, A. 1982: 830-838

дружелюбното им отношение като сексуален интерес. И въпреки че повечето недоразумения са били незначителни и са били разрешавани бързо, някои не са били безпроблемни, напротив – довели са до сексуална принуда, като се започне от нежелано целуване и се стигне до насилствено проникване.

В резултат на допускането за разминаване в комуникацията, обаче, в повечето култури гледната точка е, че жените са тези, които трябва ясно да комуникират сексуалните си намерения, за да се предпазят от изнасилване. Тази стратегия на предпазването възприема, че е отговорност на жената да осигури и потвърди, че мъжете разбират сексуалните им намерения, а не е отговорност на мъжете да внимават да чуят ясно потвърждаване на съгласие, преди да продължат. Подобни стереотипи усилват обвинението към жертвата. Въпреки това, много е вероятно сексуално агресивните мъже селективно да игнорират или реинтерпретират сигналите, особено вербалните, от страна на жените, за да пасне на това, което всъщност искат да чуят, като после се възползват от недоразумението и го използват за оправдание за сексуално насилие. В този смисъл е и гледната точка на Кристофър и Франдсън[3]. В тяхната работа установяват, че мъжете по-често от жените използват манипулативни техники, особено защото ситуативният контекст им осигурява сигнали, че това е ефективният начин да предизвикат поведенческа промяна у партньорите си.

Вербалното съобщаване на съгласието може да изглежда най-рационално, но редица изследвания разкриват, че индивидите го използват по-рядко, отколкото невербалните сигнали. Това отчитат и Шарлийн Мюленхард и колегите й[4], които дискутират и данни, че за много млади хора вербалното съгласие е ненужно, още повече че проваля както спонтанността, така и – носи ефекта на изненадата от това, което предстои партньорът да направи. В цитираната работа се предоставят и данни от други автори, според които по-често вербално съгласие се дава за пенално-вагинално и за анално проникване, както и за орален секс, отколкото за целуване, ласка и други форми на интимно докосване. Предоставят се и някои възможни обяснения. Например: много хора може да смятат за важно вербалното съгласие при преминаването от любовната игра – към секса, още повече – от гледна точка на предпазването от забременяване. Освен това: „изглежда, че вербалното изразяване на сексуално съгласие е по-вероятно [да бъде изразявано] при поведения, които са нови или спонтанни, например аналното проникване не е част от сексуалната рутина на повечето индивиди. Вербалното съгласие е споменавано по-

[3] Christopher, F. S., Frandsen, M. M. 1990: 89–105

[4] Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. 2016: 457-487

често за еднополови срещи, отколкото за хетеросексуални, вероятно защото еднополовите двойки не може да разчитат на традиционния хетеросексуален сценарий"[5].

В цитирания материал се обръща внимание и на допълнителни аспекти, като смисъл и значение. Авторите[6] привеждат примери, че изречения като „Искам да спя с теб" или „Желая те", които не би следвало да се смятат за съгласие за секс, тъй като няма експлицитно изразено такова. Според мен, подобно тълкуване е спекулативно, тъй като тези изречения, дори и в английския език, са характерни с илокутивна реч, при която, най-общо казано, съобщението изисква точно определено, но небуквално разтълкуване и отговор (както, например, въпросът „Имате ли часовник?" няма за цел да получи директен отговор на прекия си смисъл, а замества друг: „Колко е часът?").

Съгласието може да бъде комуникирано по различни начини – както активно, така и пасивно. То може да се разглежда в три, може да се каже, разновидности: вътрешна готовност (желание), изрично съгласие и поведение, което друг тълкува като съгласие. Поради тази многопластовост, различни хора разчитат на различни сигнали при интерпретацията на съгласие – някои очакват вербални изказвания, други се фокусират върху невербални сигнали (движения на тялото, реакции и др.). Психологическата сложност на съгласието се илюстрира и от факта, че често то се смесва с понятия като сексуално желание или удоволствие[7]. Освен това, съгласието може да се променя по време на сексуалния контакт, което допълнително усложнява разбирането му[8]. Това създава ситуации, при които вербално съгласие не отразява реалната вътрешна воля.

Но много по-важен е въпросът за обхвата на съгласието, доколко, веднъж дадено, важи не само за конкретната предхождаща го дейност, а и за последващите. Ако се върна на статията на Шарлийн Мюленхард и колегите й[9], те дават пример с описание на реален инцидент, при който жена споделя, че докато я е докосвал интимно, мъжът, когото тя принципно харесвала, я попитал „Може ли?". Тя отговорила утвърдително, но мислела, че въпросът е бил насочен само към това, което той вече правел, но той продължил… Подобни разкази – смятат авторите – показват, че липсата на конкретика е проблематична. Но специфицирането също може да бъде проблематично. От една страна

[5] Пак там

[6] Пак там

[7] Kaluza J, Conry-Murray C. 2021.

[8] Пак там

[9] Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. 2016: 457-487

(както обръщат внимание на сходни примери авторите) – никой не пита „Искаш ли да извърша пенално-вагинално проникване?". От друга – Мюленхард и колегите й[10] цитират чужди изследвания, описващи респондентки, които отчитат за неприемливо пък твърде директното, описателно говорене. Това, което би било най-добре – продължават те – би бил „хибрид между вербална и невербална комуникация". С други думи – ако вече е получено вербално съгласие преди сексуалната дейност, би било важно да се следи за невербалните сигнали от партньора, за да се прецени дали той продължава да се чувства комфортно.

Особено критичен се оказва проблемът с комуникативната неефективност в интимната връзка. Неспособността на единия партньор да декодира адекватно сигналите на другия, съчетана с фрустрацията на комуникативно активния субект, често създава условия за поява на сексуални дисфункции. Липсата на адекватни знания и умения за разпознаване на комуникативни сигнали – напр. разграничаване на мнима съпротива от категоричен отказ – често води до фрустрация, чувство за неуспех, повишена тревожност и ниска самооценка. Това създава условия за развитие на лъжливи сексуални разстройства, които по своята същност са психологически, а не физиологично детерминирани.

В този смисъл необходимостта от систематизирана и научно обоснована сексуална просвета остава ключов елемент за превенцията на сексуални разстройства и за изграждането на здрава интимна култура. Такава просвета следва да бъде не просто информативна, а и психологически, културно и социално адекватна, за да може да подпомага съзряването на личността и хармонизацията на половите отношения.

Сексуалното насилие, от друга страна, често се разглежда в правен, медицински и социологически контекст, но също заслужава задълбочен анализ и от социалнопсихологическа перспектива. Концептуализацията му като „инцидент, заради липса на съгласие" е повод за проучвания както на начините на възприемане съгласието, така и на оформянето на възприятията от социалните норми и когнитивните механизми, но и на изследване на това как определени пространства (и в географски, и в социален смисъл) може да улеснят или възпрепятстват такова поведение.

Изследванията на социалната психология показват, че сексуалното насилие не е просто резултат от зловредни намерения или патология; често то включва сложни междуличностни и социални динамики като неразбирателство, индивидуални склонности към когнитивно неточно възприемане и преценка на отделни събития, групови норми и властови

[10] Пак там

структури. Съгласието често се възприема като ясна бинарна опция, но хората често се опират на невербални сигнали, евристики и социални скриптове, вместо на експлицитно вербално съгласие[11]. В неясни ситуации или при употреба на алкохол или наркотици индивидите може да предположат наличие на съгласие, базирано на предходни взаимодействия или културни очаквания. Това се интензифицира от ефекта на фалшива консенсусна илюзия, при който хората надценяват твърде много степента, до която другите споделят техните вярвания или намерения.

В западната култура често сексуалните скриптове представят мъжете като сексуални инициатори, а жените – като „пазителки на вратите"[12]. Тези скриптове може да изкривят възприятието за взаимно желание. Мъж може да тълкува колебанието на жената като част от „игра", а не като истински отказ, като по този начин демонстрира как нарушение на очакванията и безоснователно атрибутиране може да надделеят над реалистичното разпознаване на подаваните от нея сигнали.

Социалната когниция играе централна роля в тълкуването и осъществяването на сексуалния акт. Преднамереното разсъждение (или „мотивирана когниция") позволява на индивидите да възприемат двусмислени сигнали така, че те да съвпадат с техните желания или очаквания[13]. В сексуален контекст това може да доведе както до погрешно разтълкуване на готовността или желанието на партньора за секс, така и – до неглижиране или недооценяване на прояви на дискомфорт или съпротива. Изследвания показват, че възбудата – независимо дали е сексуална или емоционална – може да изкриви преценката за намеренията на другия.

Теорията за погрешната атрибуция, или неправилното приписване[14] показва как повишената физиологична възбуда, независимо от нейния първоначален източник, може да увеличи вероятността за неправилно тълкуване на сексуален интерес, заради неточна оценка, включително на социални сигнали. Така индивидите може да интерпретират физиологична симптоматика, включваща ускорен пулс, повишено кръвно налягане или телесна температура като емоционални или сексуални реакции, дори когато тези симптоми са причинени от несвързани с романтика или сексуалност фактори (напр. физическо усилие, стрес, страх), както е в класически експеримент на Доналд Дътън и Артър Арън[15], който

[11] Jozkowski, K.N., Peterson, Z.D. 2013: 1-14
[12] Simon, W., Gagnon, J. H. 1986: 97-120
[13] Kunda, Z. 1990: 480-498
[14] Dutton, D. G., & Aron, A. P. 1974: 510-517
[15] Пак там

демонстрира, че участници, преживели по-високи нива на физиологична възбуда, са по-склонни да интерпретират неутрални социални взаимодействия със срещуположния пол като съдържащи сексуален интерес. В този контекст, повишената възбуда се явява модулатор на социалното възприятие, като нарушава точността на интерпретацията на поведенчески сигнали. Подобни механизми може да играят роля и в ежедневни ситуации, където индивидът изпитва физиологична възбуда, но неправилно я свързва със сексуално привличане или интерес от страна на друг човек. Това може да се засили в условия на двусмислени социални сигнали, където липсва яснота относно намеренията на отсрещната страна.

Изследвания в социалната психология сочат, че мъжете, в сравнение с жените, са по-склонни към сексуално ориентирани интерпретации на социални взаимодействия. Особено в състояние на физиологична възбуда. Антония Аби[16] открива, че мъжете са по-склонни от жените да тълкуват дружелюбно поведение като индикатор за сексуален интерес, дори когато подобна интерпретация е неправилна. Това е част от по-широкия феномен на сексуална свръхинтерпретация (sexual overperception bias), подробно разгледан от Марти Хейзълтън[17], според когото в ежедневни ситуации мъжете систематично надценяват нивото на сексуален интерес от страна на жените. Допълнително заключенията са потвърдени и от Перилу, Ийстън и Бъс[18], които показват чрез контролирани експерименти, че физиологичната възбуда и полът на участниците влияят върху точността на интерпретация на социалните сигнали, особено в амбивалентен контекст.

В съвкупност, тези изследвания показват, че физиологичната възбуда не само формира субективното възприятие, но и може да насърчи погрешни заключения относно сексуалните намерения на другите, което има съществени социални и етични последици. Следователно, повишената физиологична възбуда може да действа като когнитивен прайминг фактор, който увеличава вероятността за надценяване или погрешно тълкуване на сексуални намерения, което има значими последствия за междуличностната комуникация, социалната динамика и дори за разбирането на ситуациите, в които може да възникнат недоразумения или нарушения на личните граници.

Алкохолът често участва в случаи на сексуално насилие. Според модела на Стийли и Джоузефс[19], интоксикацията намалява когнитивния фокус,

[16] Abbey, A. 1982: 830-838.
[17] Haselton, M. G. 2003: 34-47.
[18] Perilloux, C., Easton, J. A., & Buss, D. M. 2012: 295-302.
[19] Steele, C. M., & Josephs, R. A. 1990: 921-933.

което отключва склонността да се акцентира на непосредствени стимули (например флирт), докато се игнорират инхибиторни сигнали като отдръпване или мълчание. Това нарушава преценката и засилва риска от неправилно тълкуване или пренебрегване липсата на съгласие.

Сексуалното насилие не е само резултат от индивидуални когнитивни процеси, но е предизвикано и от средови влияния. В ситуации с присъствие на много хора, особено партита или в студентски общежития, наблюдатели често стават свидетели на принудително поведение, но не се намесват. Ефектът на наблюдателя, описан от Биб Латане и Джон Дарли[20], се отнася до ситуации, в които присъствието на други (не само участници, а особено странични наблюдатели) намалява готовността за действие, тъй като мнозина допускат или разчитат, че някой друг ще се намеси, или че интервенцията не е оправдана, или изобщо – нужна. Още повече, че в някои пространства (студентски общежития, армията, затворите) съществуват ситуативни норми, които минимизират или нормализират принципно принудително или агресивно поведение. Освен от страх, мнозина от свидетелите на подобни прояви, не се ангажират с пряка намеса или последващо докладване пред съответните контролни органи, заради проявата на феномена на т.нар. „множествено (или плуралистично) невежество" – тогава, когато отделните лица не подкрепят определени действия, но (и затова и не се намесват) приемат, че другите ги одобряват или подкрепят, което именно води до колективно бездействие[21]. В случаи на сексуално насилие извършителят може да се възползва от властта, а жертвата — да се страхува да се противопостави или да търси помощ. А сексуалното насилие често се случва в контексти с властово неравенство – като работни места, образователни институции или семейства[22]. Отделно, убеждението, че притежаваш права над нещо или някого, често е ясно подкрепяно от културните възприятия. То кара индивидите да смятат, че имат „право на достъп" до телата на други хора.

МИТОВЕ, СТЕРЕОТИПИ И СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ

Теорията за обективизацията на Барбара Фредриксън и Томи-Ан Робъртс[23] предоставя рамка за разбиране на културните и разглежданите от психологията механизми, чрез които женските тела се третират като обекти на мъжкото желание, често лишени от субективност, индивидуалност и вътрешен живот, когато жените са сведени до своята сексуална стойност, т.е. – оценявани основно или изключително въз основа на външния си вид и предполагаемата им сексуална достъпност. Теорията подчертава, че когато жените са сведени до сексуалната им

[20] Darley, J. M., & Latane, B. 1968: 377-383.
[21] Prentice, D. A., & Miller, D. T. 1993: 243-256.
[22] Петрова, Д. 2023: 30-46.
[23] Fredrickson, B. L., T.A. Roberts. 1997: 173-206.

стойност, до сексуален обект, емпатията към тях намалява, което увеличава тяхната уязвимост, а то пък води до повишен риск от тормоз, насилие и виктимизация, тъй като жените, превърнати от субекти – в обекти, биват възприемани като „по-малко хора", с намалени права и нужди от защита. Този процес може да бъде особено силен в контексти, в които съществува културно нормализирана сексуализация, например в медиите, рекламата или порнографията, където обективизацията се представя като приемлива или дори желана и очаквана. Нещо повече, самите жени може да интернализират този външен поглед върху себе си – процес, известен като самообективизация – което допълнително повишава психичната им уязвимост чрез засилен мониторинг и контрол над тялото (който може да доведе и до хранителни разстройства), повишена тревожност и нарушено внимание към вътрешни преживявания, включително към усещанията за опасност или дискомфорт[24].

Начинът, по който обществото интерпретира сексуалното насилие, се влияе от тенденцията поведението да бъде обяснявано чрез приписване на вътрешни или външни причини. Хората може да обвиняват жертвата, за да запазят вярата си в справедлив свят, където злото не се случва на добри хора. Това води до изказвания като „Тя самата си е виновна!" или „Трябваше да знае по-добре!" – нещо, което се среща и в народното творчество, в пословици и поговорки, даващи недвусмислено познание, че „Кой каквото сам си направи – никой не може да му го направи".

Освен възприемането и споделянето на различни митове, отнасяни към изнасилването, като вярвания, че „мъжете не могат да се контролират" или „някои жени искат да бъдат изнасилени"[25], вярата в мировата справедливост (или в „справедливия свят") , представлява друго фундаментално когнитивно убеждение: че хората получават това, което заслужават, и – обратно – заслужават това, което са получили. Тази вяра изпълнява чисто психологическа функция, като осигурява усещане за предсказуемост, ред и морална справедливост в социалния свят. Въпреки това, когато индивиди се сблъскат със случаи на несправедливост – например жертва на сексуално насилие – те често изпитват когнитивен и емоционален дисонанс, тъй като подобни събития противоречат на очакванията им за морален ред. И именно заради стремежа си да съхранят вярата си в един справедлив и подреден свят, може да прибегнат до обвиняване на жертвата, като рационализират случилото се чрез приписване на отговорност на пострадалия. По този начин възприятието за мирова справедливост се запазва: ако жертвата е направила нещо

[24] Пак там

[25] Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. 1999: 27-68

„грешно", то тогава събитието не е напълно произволно или несправедливо, а е следствие от нейни действия, заслужено е.

Изследвания потвърждават тази тенденция. Например Хейфър и Бег[26] демонстрират, че колкото по-силна е вярата в справедлив свят у даден индивид, толкова по-голяма е вероятността той да обвинява жертвата, особено когато няма възможност да поправи или компенсира несправедливостта. В подобни случаи моралният дискомфорт се редуцира чрез когнитивно изместване на отговорността от извършителя към жертвата. Обвиняването на жертвата е особено изразено в случаи на сексуално насилие, където културни скриптове, полови стереотипи и митове за изнасилването допълнително улесняват този процес, който цели запазване на личното усещане за контрол и справедливост.

Сексуалното насилие не се ограничава единствено до актове на изнасилване, а включва широк спектър от поведения, при които се нарушава телесната и личностната автономия на индивида, включително опипване на интимни части на тялото, опити за проникване (орално, анално или вагинално) и извършено проникване[27,28]. Макар дефинициите незначително да варират в различните източници, липсата на съгласие последователно се откроява като основен определящ елемент на сексуалното насилие – както в правния, така и в етичния смисъл. Съгласието трябва да бъде дадено свободно, без принуда, манипулация, заплахи или злоупотреба с власт. Отсъствието му превръща всяко сексуално поведение в акт на насилие, независимо от степента на физическо въздействие. Това включва както „по-меките" форми на нарушение, като нежелано докосване, сексуални намеци или натрапчиво поведение, така и крайните прояви като изнасилване или сексуално посегателство, съпроводено с физическа принуда.

Най-висок риск от преживяване на сексуално насилие се наблюдава във възрастовата група между 15 и 24 години, когато фактори като социална уязвимост, ограничен достъп до правна защита, и неравнопоставеност във взаимоотношенията повишават вероятността от насилие[29,30]. Тази уязвимост се задълбочава от допълнителни социални детерминанти като бедност, ниска образователна степен, маргинализация и недостатъчна сексуална грамотност, което прави интервенциите в тази демографска група от критично значение за превенцията на сексуалното насилие и насърчаването на равноправни и ненасилствени взаимоотношения.

[26] Hafer, C. L., & Bègue, L. 2005: 128-167.
[27] Khan, S., Greene, J., Mellins, C. A., Hirsch, J. S. 2020: 139-163.
[28] Ezechi OC et al., 2016.
[29] García-Moreno, C. et al., 2013.
[30] Decker MR, et al. 2014: 58-67.

Не трябва да се пренебрегва и това, че важен методологичен аспект в изследването на сексуалното насилие е разграничението между поведенчески дефиниции и субективен отчет. Изследвания, започнати от Мери Кос и колеги, показват, че измерването на сексуалното насилие на база на конкретни преживявания, напр. „Преживявали ли сте нежелан сексуален контакт?", е по-точно, отколкото разчитането на субективния отчет: „Смятате ли, че сте били жертва на сексуално насилие?"[31,32]. Това дава ясен знак, че много хора, чиито преживявания отговарят на дефиницията за сексуално насилие, не ги определят като такива[33]. Причините за запазване на мълчание пък са широкоспектърни: от възприемане на инцидента като не е достатъчно сериозен, срам, нежелание да се притесняват близките, страх от последствия, институционално недоверие – всичките те са сериозни социални и психологически пречки пред докладването.

Изследванията разкриват тревожни модели в разбирането на съгласието сред различни демографски групи. Мъже и млади хора (14-34 г.) по-често приемат проблематични дефиниции, като например: че сексуална история (предишни сношения между двамата партньори) означава автоматично съгласие; че макар и силно опиянени, хората са в състояние да дадат валидно съгласие; че липсата на отказ е знак за съгласие (Willis et al., 2022). Такива нагласи увеличават риска от сексуално насилие, особено за младите жени. Субективната интерпретация на съгласието затруднява разпознаването на сексуалното насилие, тъй като възприемането на дадено поведение като съгласие или несъгласие често зависи от индивидуални когнитивни схеми, културни норми и междуличностни очаквания. Участниците в изследвания често описват дефиницията на сексуално насилие като „неясна" и подлежаща на тълкуване, въпреки че повечето се съгласяват, че липсата на съгласие е основният разграничител[34]. Тази субективност води до несъответствия между намеренията на един участник и възприятието на другия, което може да направи неясна границата между доброволен сексуален акт и преживяване, характеризиращо се с принуда, натиск или липса на информирано съгласие. Социалните сценарии и ролеви очаквания може да обусловят мълчаливо приемане на съгласието, дори когато вътрешната готовност липсва. Особено в контекста на романтичните или партньорските взаимоотношения. Тази амбивалентност подчертава нуждата от ясно разграничаване между поведение, което може да бъде

[31] Caputo M, Fineman M, Khan S 2024.
[32] Koss, M. P., Gidycz, C. A., & Wisniewski, N. 1987: 162-170.
[33] Khan, S. R., Hirsch, J. S., Wamboldt, A. and Mellins C. A. 2018: 432-460.
[34] Labhardt D, Brown S, Holdsworth E, McKillop N, Howat DJ, Jones C. 2023: 1952-1975.

интерпретирано като съгласие, и изрично, информирано и взаимно валидирано съгласие.

Хората често не разпознават случилото се като насилие, особено ако ситуацията не съответства на културните представи за „типично" изнасилване[35]. Авторите подчертават, че културните скриптове за сексуално насилие играят централна роля в това как индивидите осмислят и категоризират преживяванията си. Така много жертви на сексуално насилие не идентифицират преживяването си като насилие в момента на събитието или дори дълго след него. Тези скриптове функционират като когнитивни шаблони, които определят какви действия, участници и обстоятелства се възприемат като „валидни" за да бъде дадена ситуация определена като изнасилване. Ако преживяването не съответства на тези предварително изградени очаквания — например когато няма явна физическа съпротива, извършителят е интимен партньор или жертвата е под въздействие на алкохол – има значителен риск за когнитивно изключване на преживяното от категорията на насилието (пак там).

Психологически фактори като срам, объркване, дисоциация, самообвинение и дори интериоризиране на културни митове за изнасилването допълнително възпрепятстват адекватната оценка на случилото се. Някои жертви рационализират насилието чрез вътрешен монолог, който минимизира тежестта му („Може би аз дадох смесени сигнали"; „Той не го направи нарочно"), което води до неразпознаване, а следователно и до неизказване на преживяното като форма на виктимизация[36,37]. Това има сериозни последствия не само за психичното здраве на пострадалите, тъй като липсата на разпознаване възпрепятства търсенето на подкрепа и лечение, като по този начин удължава психичната травма и чувството за изолация, но и възпрепятства събирането на данни, тъй като много случаи на сексуално насилие остават нерегистрирани, невидими и ненаказани.

Така или иначе, възприемането на жените като сексуални обекти е дълбоко вкоренен социален феномен, който има съществени последствия върху начините, по които индивидите разбират и реагират на въпросите, свързани със сексуалното съгласие и насилие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сексуалната обектификация на жените е социокултурен процес, при който жените се възприемат предимно или изключително като обекти на сексуално желание, а не като цялостни личности със собствена

[35] Laughlin, E., Pettitt, M., Lamarche, V. M., & James-Hawkins, L. 2023: 11445-11474.
[36] Botta, R. A., & Pingree, S. 1997: 197–212.
[37] Peterson, Z.D., Muehlenhard, C.L. 2004: 129-144.

субектност, вътрешна сложност и автономия. Този феномен е системно вкоренен в патриархалните структури на обществото и се поддържа от множество институции – от езика, медиите и рекламата, до образователните системи. Връзката между тази обектификация и разбирането за сексуално съгласие и насилие е пряка и причинно-следствена: когато жените се възприемат предимно като сексуални обекти, техните граници, желания и автономия се размиват, което нормализира поведения, игнориращи тяхното съгласие.

Исторически корените на сексуалната обектификация могат да бъдат проследени в традицията да бъдат възприемани като пасивни обекти на мъжката активност. Редица религиозни и културни наративи представят жените като собственост или като изкушения, което засилва перцепцията за тяхната инструментална, а не вътрешна стойност. В патриархалните общества властта и ресурсите са концентрирани в ръцете на мъжете, а жените често са разглеждани като символичен капитал или като средства за репродукция и сексуално задоволяване. Тази структура създава социални рамки, в които жените не само са, но и трябва да бъдат оценявани предимно по външни и сексуални характеристики.

От ранна възраст момчетата и момичетата се социализират различно относно сексуалността. Езикът също подкрепя тази динамика. Сексисткият език, сексуални шеги, комплименти, които редуцират жените до физически атрибути, и обръщения, които подчертават сексуалната им достъпност – всички те нормализират възприемането на жените като обекти. Още повече, че и съвременните медии играят ключова роля в поддържането на сексуалната обектификация: рекламата, филмите, музикалните видеоклипове и социалните мрежи често представят женското тяло като фрагментирано (фокус върху отделни части, основно вторичните полови белези – гърдите, ханша), дисциплинирано (подчинено на строги стандарти за красота) и – неизменно – на разположение на мъжкия поглед.

Докато мъжката сексуалност често се представя като активна, агресивна и задоволяваща нужди, женската се фетишизира и представя като пасивна и на разположение. Тази дихотомия подготвя почвата за размиване на концепциите за съгласие. Когато жените се възприемат предимно като сексуални обекти, тяхното „Не" се интерпретира като „част от играта" или като дразнене, а не като автентично изразяване на несъгласие. Това води до култури, в които „Не" означава „Да", а принудата се нормализира като част от сексуалния контакт, основно базирана на мъжката „презумпция за достъп". Този феномен се отнася до социалното очакване, че мъжете имат право на достъп до женските тела, а съпротивата се третира като

нарушение на това предполагаемо право. Тази презумпция е пряко производно на възприемането на жените като сексуални обекти.

Когато хората възприемат другите като обекти, способността им за емпатия намалява. Това обектифицирано възприятие намалява способността да се разпознаят и уважават чувствата, желанията и границите на другия човек. Сексуалната обектификация създава почва, при сексуално насилие да бъде обвинявана жертвата. Тъй като жените се възприемат като обекти, за тях се смята, че носят отговорност за провокиране на сексуален интерес чрез външен вид или поведение. Това пренася отговорността от извършителя към жертвата и затруднява разпознаването на насилието като такова.

В култури с висока степен на сексуална обектификация, сексуалното насилие често се разглежда като крайно или „поведение по изключение", докато в действителност то е логическо продължение на норми, които не уважават женската автономия. Малките нарушения на границите (нежелани докосвания, сексистки забележки) създават континуум, в края на който стои изнасилването. Много жени интернализират обектифициращия поглед и започват да се възприемат самите себе си предимно като сексуални обекти. Това води до повишена тревожност относно външния вид, нарушения в храненето, депресия и затруднения в установяването на здрави граници в интимните взаимоотношения. Разбира се, установените и устойчиви стереотипи не са полезни и за самите мъже, тъй като ги ограничават и изискват от тях постоянно доказване на сексуалната способност и третиране на жените като трофеи, което ги и подтиква да изразяват сексуалността си по начини, които може да бъдат отдалечени както от автентичност на характера и поведението, и така и от добронамерена интимност.

Ефективната борба срещу тази динамика изисква цялостни образователни програми, които учат на концепцията за активно, ентусиазирано съгласие от ранна възраст, но и продължават и в други възрастови периоди с идентифицирането на проблеми на стереотипите изобщо, включително медийните репрезентации, на взаимоотношенията в цялост и в конкретни топоси – например работното място, стереотипите. Тези програми трябва да деконструират идеята, че сексуалността е транзакционна или че жените са пасивни участнички.

Правните системи трябва да бъдат реформирани, за да разпознават сложността на сексуалното насилие в условията на нормализирана обектификация, и да създадат по-ефективни механизми за защита на жертвите. Важна част от решението е включването на мъже в диалога и

промотирането на алтернативни, недоминиращи модели на маскулинност, които не зависят от обектификацията на жените.

В крайна сметка: женската сексуална обектификация не е повърхностен или маргинален феномен, а дълбоко вкоренен социален механизъм, който оформя фундаментално разбирането за интимност, автономия и човешка стойност. Нейното разпознаване и деконструкция е от съществено значение за създаването на общество, в което сексуалното съгласие се разбира като неотменим компонент на всеки интимен контакт, а сексуалното насилие спира да бъде нормализирано като естествено продължение на социалните норми. Промяната изисква колективно усилие в образованието, медиите, законодателството и ежедневните човешки взаимоотношения, за да се премине от култура на собственост и обектификация - към култура на взаимно уважение.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Петрова, Д. (2023). Насилие, основано на пола: същност, форми и причини. Вторичната виктимизация като фактор за поддържането му. В: Трайкова, А., Касабов, О. (съст.). *Структурно насилие и човешко достойнство. Сборник статии от академична конференция*. София: Изток-Запад. Стр. 30-46.

BIBLIOGRAPHY

2. Abbey, A. (1982). Sex differences in attributions for friendly behavior: Do males misperceive females' friendliness? *Journal of Personality and Social Psychology* 42(5): 830–838. https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.5.830
3. Botta, R. A., & Pingree, S. (1997). Interpersonal communication and rape: Women acknowledge their assaults. *Journal of Health Communication* 2(3): 197–212. https://doi.org/10.1080/108107397127752
4. Caputo M, Fineman M, Khan S (2024) Sexual assault and the matrix of harm: Sexual assault survivors narrate their whole lives in more negative ways. PLoS ONE 19(6): e0297650. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0297650
5. Christopher, F. S., Frandsen, M. M. (1990). Strategies of influence in sex and dating. *Journal of Social and Personal Relationships* 7(1): 89–105. https://doi.org/10.1177/0265407590071005
6. Darley, J. M., & Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 8(4, Pt.1): 377–383.
7. Decker MR, Peitzmeier S, Olumide A, Acharya R, Ojengbede O, Covarrubias L, Gao E, Cheng Y, Delany-Moretlwe S, Brahmbhatt H. Prevalence and Health Impact of Intimate Partner Violence and Non-partner Sexual Violence Among Female Adolescents Aged 15-19 Years in Vulnerable Urban Environments: A

Multi-Country Study. J Adolesc Health. 2014 Dec;55(6 Suppl):S58-67. doi: 10.1016/j.jadohealth.2014.08.022. Epub 2014 Nov 19. PMID: 25454004.
8. Dutton, D. G., & Aron, A. P. (1974). Some evidence for heightened sexual attraction under conditions of high anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology* 30(4): 510–517. https://doi.org/10.1037/h0037031
9. Ezechi OC, Adesolamusa Z, David AN, Wapmuk AE, Gbajabiamila TA, Eugeniaidigbe I, Ezeobi PM, Ohihoin AG, Ujah IA. (2016), Trends and patterns of sexual assaults in Lagos south-western Nigeria. Pan Afr Med J.;24:261. doi: 10.11604/pamj.2016.24.261.9172. PMID: 27800114; PMCID: PMC5075452
10. Fredrickson, B. L., T.A. Roberts. (1997). Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly* 21(2): 173-206. https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x
11. García-Moreno, C., Abrahams, N., Devries, K., Pallitto, C., Stöckl, H., Watts, C. [...] World Health Organization. (2013) Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence. [Geneva, Switzerland: World Health Organization] [Pdf] Retrieved from the Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2021763191/.
12. Hafer, C. L., & Bègue, L. (2005). Experimental Research on Just-World Theory: Problems, Developments, and Future Challenges. *Psychological Bulletin* 131(1): 128–167. https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.1.128
13. Haselton, M. G. (2003). The sexual overperception bias: Evidence of a systematic bias in men from a survey of naturally occurring events*. Journal of Research in Personality* 37(1): 34–47. https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00529-9
14. Jozkowski, K.N., Peterson, Z.D. (2013). Assessing the validity and reliability of the perceptions of the consent to sex scale. *Journal of Sex Research* 1–14. DOI: 10.1080/00224499.2012.757282
15. Khan, S., Greene, J., Mellins, C. A., Hirsch, J. S., (2020), *Annual Review of Criminology* 3(1): 139-163
16. Koss, M. P., Gidycz, C. A., & Wisniewski, N. (1987). The scope of rape: Incidence and prevalence of sexual aggression and victimization in a national sample of higher education students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 55(2): 162–170. https://doi.org/10.1037/0022-006X.55.2.162
17. Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin* 108(3): 480–498. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480
18. Labhardt D, Brown S, Holdsworth E, McKillop N, Howat DJ, Jones C. (2023). UK and Australian University Students' Perceptions of the Nature of Sexual Assault and Intervening Behavior. *Journal of Interpersonal Violence* 39(9-10):1952-1975. doi: 10.1177/08862605231212171. Epub 2023 Nov 14. PMID: 37961902; PMCID: PMC10993633.
19. Laughlin, E., Pettitt, M., Lamarche, V. M., & James-Hawkins, L. (2023). Just One Shot? The Contextual Effects of Matched and Unmatched Intoxication on Perceptions of Consent in Ambiguous Alcohol-fueled Sexual Encounters. Journal of Interpersonal Violence 38(21-22): 11445-11474. https://doi.org/10.1177/08862605231182378 (Original work published 2023)

20. Motley M.T., H. M. Reeder (1995) Unwanted escalation of sexual intimacy: Male and female perceptions of connotations and relational consequences of resistance messages, Communication Monographs, 62(4): 355-382, DOI: 10.1080/03637759509376367
21. Muehlenhard, C. L., Humphreys, T. P., Jozkowski, K. N., & Peterson, Z. D. (2016). The complexities of sexual consent among college students: A conceptual and empirical review. *Journal of Sex Research* 53: 457–487. doi:10.1080/00224499.2016.1146651
22. Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1999). Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality* 33(1): 27–68. https://doi.org/10.1006/jrpe.1998.2238
23. Perilloux, C., Easton, J. A., & Buss, D. M. (2012). The misperception of sexual interest. *Psychological Science* 23(3): 295–302. https://doi.org/10.1177/0956797611424162
24. Peterson, Z.D., Muehlenhard, C.L. (2004), Was It Rape? The Function of Women's Rape Myth Acceptance and Definitions of Sex in Labeling Their Own Experiences. *Sex Roles* 51: 129–144. https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000037758.95376.00
25. Prentice, D. A., & Miller, D. T. (1993). Pluralistic ignorance and alcohol use on campus: Some consequences of misperceiving the social norm. *Journal of Personality and Social Psychology* 64(2): 243–256. https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.2.243
26. Simon, W., Gagnon, J. H. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior* 15(2): 97-120. doi:10.1007/BF01542219
27. Steele, C. M., & Josephs, R. A. (1990). Alcohol myopia: Its prized and dangerous effects. *American Psychologist* 45(8): 921–933. https://doi.org/10.1037/0003-066X.45.8.921

За автора/About the author:
Николай Димитров е доцент по психология в Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Научните му интереси са свързани със социалната, политическата, организационната и медийната психология.

Nikolay Dimitrov is an Associate Professor of Psychology at Sofia University "St. Kliment Ohridski". His research interests are related to social, political, organizational, and media psychology.